

OVERZICHT VAN ORGELS IN DE HERVORMDE KERKEN VAN NOORD-BRABANT IN DE EERSTE HELFT VAN DE 19e EEUW

De basis voor dit driedelige overzicht heeft de Boekzaal der geleerde Waerelt gevormd. De eerste lijst eindigt daarom in 1863, het jaar waarin dit maandblad zijn einde bereikte. Orgelberichten in zijn opvolgers, de Stemmen voor Waarheid en Vrede en Het Orgel, ben ik niet nagegaan. Uit mijn artikel over het Lithse kabinetorgel is gebleken, dat de Boekzaal-correspondenten niet alle orgelgebeurtenissen bijhielden. Voor Oisterwijk en Princenhage leverde Van der Aa's Aardrijkskundig Woordenboek aanvullingen voor de eerste lijst. Hiervoor moet Van der Aa's Brabantse leverancier, C. R. Hermans, dus uit andere bron geput hebben dan de Boekzaal, die hij blijkens verschillende letterlijke aanhalingen voor andere plaatsen óók gebruikt heeft. Anderzijds ontbreken bij sommige plaatsen orgelvermeldingen – Bladel en Eindhoven bijvoorbeeld – die wel in de Boekzaal voorkomen.

Meestal volstaan de plaatsbeschrijvingen bij Van der Aa met de simpele vermelding dat er in de roomse of hervormde kerk al of niet een orgel aanwezig is. Zo vormen zijn twaalf tussen 1839 en 1851 verschenen delen de basis voor de tweede lijst. Omdat het laatste deel aanvullingen en correcties op de voorafgaande bracht, heb ik die lijst van hervormde kerken zonder orgel omstreeks 1850 gdateerd.

De derde lijst wil alleen maar het totale aantal hervormde kerken in de provincie completeren met die orgels die wel bij Van der Aa vermeld worden, maar in de meeste gevallen zonder nadere bijzonderheden, zeker wat chronologische gegevens betreft. De meeste zijn ouder dan 1800, voor zover ik dat heb kunnen nagaan. In het algemeen verwijs ik voor deze groep orgels naar de eerste bladzijden van mijn artikel in de twintigste jaargang van dit tijdschrift. Gegevens van andere herkomst heb ik in de lijst opgenomen.

Dit in 1970 afgesloten overzicht wil allerminst volledigheid pretenderen. De Boekzaal en Van der Aa biéden die niet, en mijn beperkte aanvullingen hebben die natuurlijk niet bereikt. Daarvoor moet uiteraard nog veel onderzoek gedaan worden. Alleen om dat te stimuleren heb ik het nu volgende overzicht samengesteld, als een kleine handreiking voor de betere kennis van de Brabantse orgelwereld.

Louise van TONGERLOO

I. Overzicht van orgelverwervingen door hervormde kerken tussen 1800 en 1863.

JAAR	PLAATS	NIEUW ORGEL	MAKER (HERSTELLER)	OUD ORGEL VAN ELDERS
1804	Oirschot	nieuw		
	Bergen op Zoom (waals herv.)	?		?
1807	Sprang		(N. Criene, Dordrecht)	vermoedelijk van elders
1809	St.-Oedenrode	nieuw;	N. van Hirtum, Hilvarenbeek	
1810	Roosendaal	nieuw;	Schmidt, Gouda	
1811	Oisterwijk	?		?
1813	Eindhoven	?		?
	Vierlingsbeek	nieuw;	Tits, Venray (P. K. van Dinter & Zn.)	
1814	Helmond	nieuw		
1815	Chaaam	nieuw;	A. en B. van Hirtum, Hilvarenbeek	
1817	Vught	nieuw;	A. van Hirtum, Hilvaren- beek, B. van Hirtum, „thans te Philadelphia”	

BIJZONDERHEDEN

voor het eerst: uit giften.

geschenk van F. van de Werken op wens van zijn overleden vrouw; „in orde gebracht” door N. Cricne te Dordrecht; in 1832 vervangen.

dispositie: prestant 4 vt in 't gezigt, holpijp 8 vt gedekt, fluit traver 8 vt disc., octaaf 2 vt, flageolet 1 vt, waltfluit 2 vt disc., sexquialter 2 st disc., quint 1½ vt bas gedekt.

vervanging van het in 1774 genoemd orgel.

dispositie: bas: bourdon 8 vt, prestant 4 vt, open fluit, geh. 4 vt, octaaf 2 vt, quint 3 vt, nachthoorn 2 vt, flageolet 1 vt, tremulant; discant: bourdon 8 vt, viola da gamba 8 vt, prestant 4 vt, octaaf 2 vt, quint 3 vt, cornet 4 st, sexquialter 2 st, flageolet 1 vt; C-f^{'''}, 2 blaasbalgen, ventiel.

„zeer geschikt”, „nog niet volkomen afgewerkt”; toch al in het nieuwe gebouw in gebruik genomen.

dispositie: C-f^{'''}; aangeh. pedaal; prestant 4 vt, holpijp 4 vt, 8 vt sprekend, octaaf 2 vt, bourdon disc. 16 vt, viola da gamba 4 vt, rept. 8 vt, fluit doux 2 vt, 4 vt spr., quint fluit 1½ vt, 3 vt spr., quint 1½ vt, cornet 3 st, trompet 4 vt, 8 spr., gehalv.; nagtegaal, tremulant, ventiel, 2 blaasbalgen. — na instorting van de kerk in 1844 „geheel vernieuwd” door P. K. van Dinter.

vervanging van het oude orgel.

1847 weer vervangen?

schenking; *dispositie*: „naar hun eigen bestek”: prestant 4 vt, holpijp 8 vt, viola da gamba disc. 8 vt, fluit 4 vt, octaaf 2 vt, flageolet 1 vt, sexquialter 2 st, cornet 3 st, mixtuur 3 st; ventiel, 2 blaasbalgen met een plooi.

orgel van 1788 in 1795 beschadigd, uit de resten „een zeer gebrekkig en bijna onbruikbaar orgel samengesteld”, nu vervangen.

BRON

Boekzaal 1804, II 715

B. 1805, I 102

B. 1807, II 649

B. 1809, II 677

Het Orgel, Ned.
Organisten Vereniging
1890-1960, 57;
Br. Heem 20 (1968),
147 n. 6

Van der Aa, VIII 390

B. 1813, I 637

B. 1813, II 357

B. 1844, II 675

B. 1814, II 758;
Br. Heem 20 (1968),
147 n. 6
Van der Aa, XIII 879

B. 1816, I 234

B. 1817, II 113;
Br. Heem 20 (1968),
148

JAAR	PLAATS	NIEUW ORGEL	MAKER (HERSTELLER)	OUD ORGEL VAN ELDERS
	Hilvarenbeek		(B. van Hirtum, Hilvarenbeek)	vermoedelijk van elders
1818	Prinsenland	nieuw;	J. C. Schmidt, Den Bosch	
	Geertruidenberg		(P. Welter, Geertruidenberg)	uit voormalige waalse kerk te Heusden
1820	's-Grevelduin-Kapelle	nieuw;	B. P. van Hirtum, Hilvarenbeek	
1821	Ossendrecht			vermoedelijk van elders
1821	's-Gravenmoer		(C. van Oeckelen, Breda)	vermoedelijk van elders
1822	Engelen		(J. C. Schmidt)	vermoedelijk van elders
1823	Heesbeen	nieuw;	C. van Oeckelen & Zn., Breda	
	Oss	nieuw?	Van Nisselrooij, Oss	
	Waalwijk	nieuw;	C. van Oeckelen & Zn., Breda	
1828	Hoge Zwaluwe	nieuw;	Van Oeckelen, Breda	
1830	Cuyk	nieuw;	H. B. van Hirtum, Hilvarenbeek	

BIJZONDERHEDEN

BRON

geschenk van B. J. Zaal, heer van deze plaats; door Van Hirtum „in staat gebracht dat het door zijnen wel ingerigten vorm tot een sieraad der kerk, en door zeer voldoende sterkte en welluidendheid tot gepaste geleiding” dient.

B. 1809, II 675;
1817, II 239

uit giften; geplaatst en aangevuld door Welter; in 1861 vervangen.

B. 1818, II 111

B. 1818, II 251

B. 1820, I 604

geschenk van een „godsdienstvriend” elders.

B. 1822, II 396

aan P. Verbeek, organist in Den Bosch, aanbesteed, door C. van Oeckelen te Breda afgewerkt; bouwjaar 1715, waarschijnlijk door M. Verhofstad te Gemert; „Bij de restauratie in 1964 door de fa. de Koff te Utrecht bleken slechts de kas, de laden van het hoofdwerk en een aantal pijpen uit 1821 te stammen. De overige delen zijn aanzienlijk ouder en zelfs uit verschillende perioden”.

B. 1821, II 537;
A. Bouman, Nederland orgelland (Leiden 1964), 75, 16;
H. van der Harst in de NCRV-Omroepgids 1967, bij een reeks orgelprogramma's

„voor de behoeften dezer gemeente alleszins voldoende, en door den bekwamen orgelmaker J. C. Schmidt hersteld en voor onze kerk volkomen geschikt gemaakt”. in 1851 wordt (het? er?) een huisorgel genoemd.

B. 1822, I 628

Van der Aa, XIII 778

„fraai orgel”.
in 1844 geen genoemd:

B. 1823, I 757
Van der Aa, V 313

uit eigen fondsen gekocht.
dispositie volgens organist 1885: prestant 4 vt, viola 8 vt, holpijp 8 vt, fluit 4 vt, octaaf 2 vt, met aangehangen pedaal, geleverd door Van Nisselrooij uit Oss.

B. 1823, I 754
M. H. van 't Kruijs, Verzameling van disposities (1885, 2e druk A'dam 1962), 144

geschenk van ouderling mr. J. P. Scholten, ter vervanging van het oude; „net en welluidend”.

B. 1823, I 758

van giften uit de gemeente.
in 1774 had Hoge Zwaluwe ook een orgel.

B. 1828, I 773
Taxandria 42 (1935), 107-108

uit legaat van f 1500 van J. Diotati; bevat door „smaak” en „eenvoudige netheid”.

B. 1830, II 260

JAAK	PLAATS	NIEUW ORGEL	MAKER (HERSTELLER)	OUDE ORGEL VAN ELDERS
1831	's-Hertogenbosch	nieuw;	gebr. Bätz, Utrecht	
1832	Sprang		?	?
1834	Bladel	nieuw(?);	P. J. Geerkens & Zn., Dordrecht	
1840	Bergeijk			vermoedelijk van elders
	Heusden	nieuw;	Naber en Quelhorst, Deventer	
1842	Lage Zwaluwe	nieuw;	D. van Gelder, Rotterdam	
1843	Veen	(Stulting en Maarschalkerweerd, Utrecht)		van doopsgezinde gemeente te Zaandam gekocht
1846	Princenhage		?	?
1850	Oudenbosch	nieuw;	B. Knipscheer, Amsterdam	of toch oud?

BIJZONDERHEDEN

BRON.

2 klavieren, 24 stemmen, vrij pedaal.
dispositie:

B. 1831, II 659
De Praestant 19 (1970),
28

vervanging van het orgel uit 1807 door geschikter.

B. 1832, II 110

uit eigen fondsen; „vervaardigd en voortreffelijk bewerkt door” Geerkens & Zoon; maar al in 1825:

B. 1835, I 106
Omroepgids aug. 1970

geschenk van gemeentelid P. C. J. van Galen, die het gratis zal bespelen.

B. 1840, I 661

dispositie: manuaal: prestant 8 vt, bourdon 16 vt, fagot 16 vt, bourdon 8 vt, roerfluit 8 vt, octaaf 4 vt, fluit 4 vt, quint 3 vt, octaaf 2 vt, mixtuur 2 vt, 3-6 st, cornet 8 vt, 4 st, trompet bas en disc. 8 vt; positief: prestant 8 vt, holpijp 8 vt, viola da gamba 8 vt, nachthoorn 4 vt, roerfluit 4 vt, woudfluit 2 vt, fluit travers 8 vt, dulciaan 8 vt, vox humana 8 vt; vrij pedaal: subbas 16 vt, bazuin 16 vt, prestant 8 vt; trompet 8 vt.
ds. C. F. J. Pape had de leiding van het plan; een Nijmeegse organist en de „liefhebber en beoefenaar van het vak der orgelbouwkunde te Beest” Snethlage keurde. Na het orgel uit 1615 dat „vrij goed geweest moet zijn”, had men lang een nieuw gewenst.

B. 1840, II 649

„achtvoets werk, met acht bijna allen doorlopende registers en aanhangend pedaal”.

B. 1842, II 535

geplaatst en in orde gebracht door Stulting en Maarschalkerweerd.
„klein orgel”.

B. 1843, I 262

Van der Aa, XI 541

„een fraai en net huis- of kabinetorgel, rustende op vier pilaren, met eene galerij omgeven, ter breedte van het geheele gebouw”.

Van der Aa, IX, 275

geschenk van gemeenteleden; „vervaardigd” door Knipscheer.

B. 1850, II 770; 1851,
I 106

tweede helft 18e eeuw, kast midden 19e eeuw, wat op verbouwing en vergroting zou wijzen bij zijn komst in Oudenbosch.

H. van der Harst in
NCRV-Omroepgids,
okt. 1967

zie voor de dispositie van Oudenbosch' oudste orgel:

Het Orgel, Ned.
Organisten Vereniging
1890-1960, 56

JAAR PLAATS NIEUW ORGEL MAKER (HERSTELLER) OUD ORGEL VAN
ELDERS

1851 Raamsdonk nieuw; C. F. A. Naber & Zns.,
Deventer

(1853 Zundert)

1854 Budel ? ?

1857 Besoijen nieuw(?); J. Vollebregt & Zn.,
Den Bosch

1858 Dongen nieuw; J. J. Vollebregt Jzn.,
Den Bosch

1860 Lith oud kabinetorgel

1861 Berlicum nieuw; W. H. Kam,
Rotterdam

Geertruidenberg nieuw; J. Vollebregt & Zn.,
Den Bosch

(1863 Boxtel)

- het in 1743 verworven orgel in 1850 verkocht aan de ned. herv. gemeente van Aartswoud (N.-Holl.); in 1851 groter orgel in gebruik genomen, gebouwd door Naber en Zoons te Deventer, onder toezicht van ds. Pape en keuring door burgemeester Snethlage van Beesd (zie 1840, Heusden).
dispositie: manuaal: prestant 8 vt, bourdon 16 vt, gemshoorn 8 vt, holpijp 8 vt, octaaf 4 vt, quint 3 vt, gedekte fluit 4 vt, octaaf 2 vt, cornet 5 st disc., mixtuur 4-6 st, fagot bas en disc. 16 vt, trompet bas en disc. 8 vt, vox humana 16 vt met doorslaand tongwerk; positief: prestant 8 vt, viola da gamba 8 vt, gedekte fluit 8 vt, salcionaal 4 vt, flute d'amour 4 vt, woudfluit 2 vt, carillon 3 st, dulciaan bas en disc. 8 vt (beide met doorslaand tongwerk); vrij pedaal: prestant 16 vt, subbas 16 vt, holpijp 8 vt, octaaf 4 vt, bazuin 16 vt, trompet 8 vt, koppeling manuaal (bas en discant); 5 blaasbalgen.
- harmonium, fabr. Merklin en Schutze te Brussel, uit giften uit de gemeente en van elders.
- na sparen 3 jaar geleden gekocht, en na verder sparen voor oxaal nu hierheen verplaatst.
- geschenk van Van der Loo te Waalwijk.
- „klein, maar doelmatig”; uit giften van godsdienstvrienden en de „weinigte eenigszins gegoede leden van deze over het algemeen behoeftige gemeente”.
- zie Br. Heem 23 (1971), 50-55
- legaat van f 6000 van J. L. G. Besserer voor orgel en traktement voor organist.
- vervanging van orgel uit 1818, na lang sparen voor instrument dat meer overeenstemde met de behoefte.
- orgel-melodium met beeldhouwd orgelfront, geschenk van H. H. Roelofs Heijrmans uit Rotterdam, grondeigenaar te Bøxtel.

B. 1852, I 89

B. 1853, II 240

B. 1854, II 623

B. 1857, I 208

B. 1858, I 433

B. 1859, II 229; 1861, I 419;
Br. Heem, 23(1971), 52

B. 1861, II 606

B. 1863, I 466

II. Overzicht van hervormde kerken waar omstreeks 1850 een orgel ontbrak.

Deurne	
Halsteren	het 18e-eeuwse orgel ging met de kerk over aan de parochie (Ste. Geertruydsbronne 16, 1939, 90).
Hedikhuizen	
Heeswijk	
Herpt	
Hill	
Hoeven	
Hogeloon	
Kruisland	
Loon op Zand	
Moerdijk	
Oijen	kreeg in 1885 orgel cadeau van de predikant, zijn 3 voorgangers en anderen, uit de kerk te Beek (Gld.) (De archieven der herv. gem. Oijen, 1968, 3).
Rosmalen	
Rijswijk	
St.-Michielsgestel	
Sleeuwijk	
Someren	
Standdaarbuiten	
Udenhout	
Uitwijk	
Valkenswaard	
Veghel	
Werkendam	
Woudrichem	in 1864 het orgel van de Haagse Kloosterkerk gekocht (Jb. Die Haghe, 1928-1929, 39-42).
Wijk	

III. Overzicht van hervormde kerken die omstreeks 1850 een orgel van vóór 1800 of van onbekende datum hadden.

Bergen op Zoom	1771.
Breda, ned. herv.	nieuwste overzicht in Het Orgel 65 (1969), 153-155,
waals herv.	194-199, 231-233, 341-346.
Drimmelen	
Etten	1699/1710.
Fijnaart	

Giessen	1776, door H. H. Hess (Boekzaal 1776, I 725).
Ginneken	1658 (of later?).
Grave	
Heeze	
Helvoirt	„fraai, welluidend orgel, door jhr. M. B. W. de Jonge van Zwijnsbergen geschonken” (Van der Aa, V 408).
's-Hertogenbosch waals herv.	in de 1817 afgebroken St.-Annakerk „een tamelijk goed orgel” (zie Br. Heem 20, 1968, 147 n. 6); dat in de sinds 1808 gebruikte St.-Geertruidakerk „min aanzienlijk”; bij de nieuwe kerk aan de Verwerstraat van 1847 wordt van geen orgel gerept (Van der Aa, V 487, XIII 886).
Klundert	1750, geschenk van Willem IV (B. 1750, I 463; 1840, II 506). Dispositie: Het Orgel, Ned. Organisten Vereniging 1890-1960, 54.
Leur	1717, door Jac. Zeemans te Breda (K. R. Bolt en C. Lohmann, Rapport betr. het orgel in de ned. herv. kerk te Leur, stencil 1969).
Made	1798 geplaatst, 1776 te Antwerpen gebouwd door D. L. Hayete. (Voorlopige lijst der Nederl. monumenten van gesch. en kunst, dl. 10, 1931, 247).
Meeuwen	1791, door schepen en ouderling Ph. Bogers met M. Boom, die „die wetenschap niet aangeleerd, maar door eigen oefening bekomen hebben”. (B. 1791, I 654); in 1858 „een belangrijke herstelling voltooid”. (B. 1858, II 482).
Oosterhout	vóór 1774.
Ravenstein	1781; zie voor dispositie: Het Orgel, Ned. Organisten Vereniging 1890-1960, 57.
Steenbergen	vóór 1774.
Terheiden	
Tilburg	1765.
Vlijmen	
Waspik	1767 (B. 1767, II 111); door Mattheus de Crane uit Culemborg (Omroepgids 1967).
Willemstad	1775, geschenk van Willem V, gebouwd door H. H. Hess te Gouda; in 1835 hersteld door A. Derksen van Angeren te Breda (Taxandria 42, 1935, 107-108; B. 1835, II 531). Dispositie: Het Orgel, Ned. Organisten Vereniging 1890-1960, 60.
Zevenbergen	1707, door Jac. Zeemans te Breda (zie bij Leur).